

Interdisciplinary and Intercultural Proving of Accessibility of Balkan Sacred Sites for People with Special Needs (Part 1)

Galina Bogdanova¹, Liana Galabova²

¹*Institute of Mathematics and Informatics, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria*

²*Independent Researcher, Sofia, Bulgaria*

Abstract: *Balkan region is one of the representative territories of cultural heritage of Eastern Orthodox Christian Church. Balkans are also space of creation, inhabitation, visiting, representation, and safeguarding of emblematic sacred sites. Based on experience and our continuous detailed and analytical observation on accessibility in the context of pilgrimage tourism of Balkan countries, this paper assumes variety of data and perspectives on heritage management by interdisciplinary expert communication.*

Keywords: *Accessibility Studies; Socialisation of Cultural Heritage; Eastern Orthodox Christian Church; Pilgrimage Tourism; Management of Sacred Sites; Accessibility of Religious Places; Objects; Denominational Events and Data.*

Интердисциплинарно и интеркултурно подsigуряване на достъпност на балканските свети места за хора със специални потребности (част 1)

Галина Богданова¹, Лиана Гълъбова²

¹*Институт по математика и информатика, Българска академия на науките, България*

²*Изследовател на свободна практика, София, България*

Резюме: *Балканският регион е една от представителните територии на православно църковно културно наследство. Балканите са и пространство на съзидание, обитаване, посещение, представяне и опазване на емблематични свещени места. Въз основа на опита и продължителните ни детайлни и аналитични наблюдения на достъпността в контекста на поклонническия туризъм на балканските страни, в това изследване се обобщават разнообразни данни и перспективи на управление на наследството чрез интердисциплинна експертна комуникация.*

Ключови думи: *проучвания на достъпността, социализация на културното наследство, православна църква, поклоннически туризъм, стопанисване на свещени места, достъпност на религиозни места, обекти, събития и данни на деноминациите.*

Достъпността на религиозните места¹ за хора със специални потребности е съвременна област на рисково опазване, представяне, дигитализация, социализация и акомодация на културно-историческо наследство, подсигурена от интердисциплинарни и интеркултурни подходи и дискурси на научните и практически изследвания. Балканският контекст на фундаменталните и приложни изследвания на приобщаването на хората в неравностойно социално положение е значим от гледна точка на традиционното хилядолетно и плодотворно пресичане на културни влияния и конкурентното и толерантно съжителство на наследства и реалности при комбинирането им в уникална глокална² цялост и идентичност, едновременно много динамична и силно устойчива и задаваща самобитни и трансверзални³ културни модели.

През изминалия период на глобална пандемия през 2020 – 2021 години, кризисните условия на ограничения на мобилността и промени на комуникацията успяха да обхванат почти два пъти четирите сезона на един годишен сезонно-фестивален цикъл или църковно-богослужебен кръг. В културен план, това означава, че през 2021 година съвременното човечество преживя за втори път пролетта, лятото и есента и свързаните с тях религиозни празници, вече в контекста на новата нормалност. При такива екстремни условия, преосмислянето на практическата организация на живота в религиозните места по целия свят и ориентираните спрямо тях човекопотоци и ценности, наследства и традиции, протече в унисон с трансформацията на социокултурната обществена сфера на глобалното гражданско и пост-информационно общество. Един от спонтанните положителни ефекти от тези процеси беше затвърждаване на наличното ниво на дигитално представяне на обектите на наследството чрез иновативни технологии (Todorova-Ekmekci et al., 2021), което се превърна от лукс в насъщна необходимост за потребителите и условие за оцеляване на културни институции, пространства, традиции и практики, сред които и религиозни.

Това изследване се основава на наблюдения на свещени места през няколко предходни периода, по време на поклоннически, научни и образователни посещения в Северна Македония, Сърбия и Румъния, предимно на православни обекти, без да се пренебрегва съотношението към различните свети места. Но, на този етап, значимите за проучването религиозни места в региона България и Западни Балкани и балканските свещени пространства

¹ Т. нар. свети места, сакрални топоси, религиозни или свещени места, често обект на споделен интерес и посещение от страна на хора и социални групи с различни или неопределени убеждения и конфесионална принадлежност.

² Терминът глокално, образуван от понятията локално и глобално се отнася до комплексното и хомогенно съчетание на местна, регионална и световна идентичност до степен на активно преодоляване на битоващи национални, етнически и териториални стереотипи.

³ С този термин се обозначава максималната приложимост на едно социокултурно решение в множество други културни сфери и местни контексти при минимална необходимост от адаптиране – още: преносимост на добри практики.

принадлежащи на други религии и вероизповедания ще бъдат споменавани в по-дистанционен сравнителен план. Конгломерат от наследства, етноси, нации и деноминации, пространството на Балканския полуостров и неговия по-широк културен ареал е едновременно непонятно и без аналог на други места по света и сходно със съседни или по-далечни области по много социокултурни и туристически параметри.

Споделената балканска идентичност е опит да се съхрани особен вид разнообразие, което е етнически, национално и териториално обусловено до степен на религиозност. От гледна точка на поклонничеството, в региона съвременният модел за постмодерен религиозен туризъм – Камино (Camino Road, 2021), би следвало да се поеме от Европа поне в римокатолическите райони на Балканските страни и да се регламентира. Въпреки че има множество и различни последователи и някои локални аналози, този подход към религиозния туризъм на местно ниво не продължава повече от Западните Балкани дори и в трансформиран вид, не само от съображения за сигурност, а и подари особеностите на релефа и местния манталитет, оформен от късна модерност.

Богатият религиозен фолклор достигнал до съвременността (Valchinova, 2006) се свързва и с реакцията на споделеното травматично и посттравматично тоталитарно църковно наследство на постсоциалистическите страни и поместни църкви, с най-новите попълнения от местни светии – Божии угодници в небесните сонмове мъченици, още по-мощни, ако Крим можеше да се разглежда като продължение на Балканите. Сред многото аналози, храмове на Света София – Премъдрост Божия и паметници и църкви на светите равноапостолни братя Кирил и Методий могат да се открият почти във всяка балканска страна. Не са изключение и отделни паметни места на други споделени светии, например новомъчениците от исторически споделени територии, както и реплики и стилови влияния на емблематични храмове.

Румъния

За българските поклонници днес Румъния е много повече от стойностен спомен за добруджанско или възрожденско емигрантско наследство и страна, която също е в период на преход. Съхраненото православно наследство в различните области и диоцези на северната ни съседна страна е много запазено през османския период, поради васалния статут на румънските княжества и до голяма степен показва българските културни загуби и памет за наше присъствие на север отвъд река Дунав. Църковното наследство в Румъния е проучвано и опазвано и традициите видимо се развиват с много бързи темпове [Fig. 1].

Fig. 1. Достъпност на храмове в Букурещ, Клуж, Синая и Брашов през 2008.

Ценен румънски балкански опит са: съжителството на деноминации и запазеното и достъпно наследство в селата и малките градове (Vanica and Samara, 2011), етническата връзка с латиноезичната западноевропейска култура и много по-суровите условия на живот в условията на комунистическа диктатура, устойчивото възстановяване при прехода и евроинтеграцията, съчетани с църковно възраждане и много по-разгърната социална и благоустройствена мисия на религиозните общности, отколкото у нас. Характерно за Румънската църковна практика е изнасянето на богослужението на олтари на открито, освещаването на бутилирана вода и организацията на някои манастири под формата на села от отделни къщи, където се приемат огромно число монашестваци, включително и деца.

Интересна местна практика е преместването на цели църкви при регулацията на Букурещ. В областта на поклонничеството и почитта на светии, сред множеството местни култове се откроява присъствието на мощите на преп Димитрий Басарабовски в патриаршеската катедрала „Равноапостолни Константин и Елена“, възвеличаването на царствените мъченици и почитта към света Петка в Яш. Мощите, богато украсени с флорални мотиви и изнасяни за поклонение пред храма, поради масовото поклонение на много вярващи, пътуват през социалистическия период с лития из цялата страна с молба за дъжд. Сред най-живописните изяви на църковно изкуство са изографисаните отвън храмове, иконите върху стъкло и пъстрите писани кръстове, които се срещат не само на гробни места.

Църковните занаяти и изкуства са приоритет за румънската православна традиция и постиженията в областта на съвременната иконопис са водещи.

Пиететът едновременно към градската и пасторалната християнски традиции се изразява в присъствие на богослужение в национални носии, детски конкурси за музикални изпълнения на клепало и още множество интересни практики като провеждането на вероучение в училищата избираемо за всички деноминации, но под формата на редовен предмет за всички подрастващи и издаването на отлична детска православна литература. Споделеното наследство между Румъния и България, освен приноса на духовенство, богослови, църковнослужители, певци и зографи от румънски, добруджански, бесарабски или аромански произход, е най-ясно забележимо в Доростолската-Силистренска и Русенка епархии, където обменът на църковни практики и гостуванията на румънски клир и вярващи са по-чести, но също така и в Румънския храм „Света Троица“ в София, където в миналото е съществувало и училище (Alexandrov, 2015).

Бивша Югославия: Северна Македония, Сърбия, Косово, Албания и Западните Балкани

Югославското православно наследство е най-близко до българското и в най-голяма степен е доминирано от художествени храмостроителни традиции, водещи в православно естетическо иконографско наследство. Преобладаващата част от нашите наблюдения се отнасят до днешната република Северна Македония, известна част до Сърбия, Западните покрайнини, Белград и Косово. Водещ северно-македонски православен поклоннически обект е град Охрид, но също така и християнското наследство в Скопие, Битоля, Бигорски, Осоговски и Лесновски манастири и още множество обители и храмове из страната, подробно представени в частни репортажи онлайн. За Западните Балкани, поради по-високия жизнен стандарт може да се предположи, че са по-устроени по отношение на туристическата отговорност (PREMIKI, 2021), по-близко до италианските практики и по-трудно могат да се отнесат към настоящия анализ.

Някои македонски храмове са недействащи, често са обозначени географски като манастирчета⁴, но до тях има свободен индивидуален достъп на място, който често е в селските и планински райони, изисква изследователска мотивация и носи особен туристически заряд. Новото храмостроителство и възстановките на свети места в Северна Македония са в ограничен мащаб, опазването и експонирането се развива добре, мозайките на ранни храмове са образцови световни туристически обекти, но реставрационните намеси в стенописите и монументите в градските части са дискуссионни социокултурни явления. Старинните икони често се пазят грижливо в големи спонтанни или уредени колекции и музеи при храмовете.

⁴ Обстоятелство, на което ни обърна внимание г-н Евгени Коев, по време на неформална дискусия в рамките на форума КИИ-2018 във Велико Търново.

Достъпът до светите места в Северна Македония, основно възрожденски или средновековни, е предимно пешеходен и изисква бавно изкачване и в населените места, повечето от които са запазени в автентичния си вид като архитектурно наследство⁵ [Fig. 2]. Ограниченията по отношение на градския транспорт се компенсират от таксиметровите превози, които не се ограничават от релефа и отдалечеността на светите места. До обекти като манастира Трескавец преходите са екстремални, но няколко крайбрежни скални храмове са в населени места, действащи и музейни манастири са крайпътни или също крайбрежни, а достъпът по вода е травматичен за българските туристи след трагичен инцидент през 2009 година, в памет на който на охридското крайбрежие днес е издигнат скромен паметник. В съседните страни, от Острог и Корча до Западните покрайнини и Косово днес се простира мащабното храмостроително наследство на свети крал Милутин и цели православни династии, съхранено в множество свети места, украсени с творби на зографи от целия регион преди и след развитие на модерните национални държави.

Fig. 2. Достъпността на различни храмове и манастири в Северна Македония.

Оптималното взаимодействие на отделни религиозни, културни и научни насоки в процесите на туристификация на балканските свещени обекти цели постигането на висока степен на поклонническа достъпност за разнообразие от мотивации и посетители. Пасторалните, крайбрежни и планински балкански местности, съчетани с досега до религиозен живот, исторически места и културно наследство, не изключват добро местно предлагане на добри

⁵ В района на Скопие земетресението през 1963 година изисква регулация и ново бетонно строителство, но има и запазени стари махали и храмове.

възможности за посетителски лукс, сезонен отдих и целогодишни развлечения, в контекста на реално съществуващ фестивален, клубен и социален живот, различен в отделни контексти. Сравнителната перспектива към посрещането на хора със специални потребности и ограничения, характерни за отделни възрасти, социални положения и здравословни състояния, има благоприятна роля за повишаване на качеството на управление на православните пространства: църковни, музейни и фолклорни средоточия на посетителски интерес.

От ежедневно обитание от общността, през традиционната съборна празничност, до организирано или спонтанно обвързване на сакрални тополи с повече или по-малко автентични и характерни за тях церемониални, мемориални, образователни, социални, културни, туристически, фолклорни, рекреативни, спортни, проектни и други събития, елементите на религиозен живот фокусират мобилност на масов човекопоток, социален интерес, медийно отразяване и научно внимание. Природните богатства и културното разнообразие на балканския регион, съчетани с ценни паметници и живо културно наследство, които се опазват, представят и предават чрез изследване, документиране, оптимална експлоатация и актуализация, изискват все по-добро многостранно обгрижване, според световните стандарти за туристическа достъпност, адаптирани към местните особености и идентичности – важен принос в глобалната културна съкровищница.

Благодарности

Изследването е частично финансирано по проект „Дигитална достъпност за хора със специални потребности: методология, концептуални модели и иновативни екосистеми“ чрез договор №КП-06-Н42/4 от 08.12.2020 г. с фонд „Научни изследвания“ на Република България.

LITERATURE

- Alexandrov, A.** (2015). Orthodox Parish with Holy Trinity Church in Sofia: History and Mission. In: State and Society in Europe. Proceedings. Mitropoly of Oltenia, ISBN 978-606-731-018-4, p. 127.
- Banica, A., Camara, G.** (2011). Accesibility and Tourist Function Development of the Romanian Small Towns. – *Geojournal of Tourism and Geosites*, ISSN 2065-1198. ISSN-L: 2065-0817, No 7(1) May 2011, pp. 122 – 133. Available at: https://www.researchgate.net/publication/322600823_Accesibility_and_tourist_function_development_of_the_Romanian_small_towns
- Camino Road.** (2021). Public, Visible, General Facebook Group, 16,459 K members, Opened on 29 September 2010. Available at: <https://www.facebook.com/groups/CaminoBG>

PREMIKI (2021). Institute for Counselling, Promotion and Development of Accessible Tourism – Ljubljana. Available at: <https://premiki.com/>

Todorova-Ekmekci, M., Todorov T., Sotirova-Valkova, K. (2021). Usage of Innovative Technologies and Online Media Tools for Digital Presentation of Cultural Heritage in Bulgaria. In: Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage, vol. 11, pp. 303-308, 2021, ISSN: 1314-4006.

Valchinova, G. (2006). Balkan Female Parapsychologists (Foretellers) and Prophetesses from 20th Century. Sofia, Bulgarian Bestseller, University Press, Bulgaria, ISBN: 954-463-014-7.

Prof., Galina Bogdanova, PhD, Eng.

Institute of Mathematics and Informatics, Bulgarian Academy of Sciences,
Bulgaria

g.bogdanova@gmail.com

Liana Galabova

Independent Researcher, Sofia, Bulgaria

lianagalabova@abv.bg

AUTHOR'S DATA WERE PUBLISHED ACCORDING GDPR RULES AND
PUBLICATION ETHICS OF THE JOURNAL (<http://www.math.bas.bg/vt/kin/>)

Received: *30 June 2020*

Accepted: *26 August 2021*

Published: *07 December 2021*

DOI: www.doi.org/10.26615/issn.2367-8038.2021_2_015

KIN Journal, 2021, Volume 07, Issue 2

Science Series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization

Научна поредица Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация

Научная серия Культурное и историческое наследие: сохранение, презентация, оцифровка

Editors Съставители

Prof. PhD. Petko St. Petkov

проф. д-р Петко Ст. Петков

Prof. PhD. Galina Bogdanova

проф. д-р Галина Богданова

Copy editors Технически редактори

Assist. prof. PhD. Nikolay Noev

гл. ас. д-р Николай Ноев

Assist. prof. PhD. Kalina Sotirova-Valkova

ас. д-р Калина Сотирова-Вълкова

Paskal Piperkov

Паскал Пиперков

© Editors, Authors of Papers, 2021

© Редколегия, Авторски колектив, 2021

Published by Издание на

Institute of Mathematics and Informatics

Институт по математика и

at the Bulgarian Academy of Sciences,

информатика при Българска академия на

Sofia, Bulgaria

науките, София, България

<http://www.math.bas.bg/vt/kin/>

ISSN: 2367-8038